

OCELLS I ARBRES EN EL *LLIBRE D'AMIC E AMAT*

No es pot negar, al meu entendre, que l'esperit de l'Edat mitjana es desenrotlla culturalment i literàriament sobre un fons d'intensa depressió i de radical pessimisme que durarà fins al segle xv. N'han estat estudiades a bastament les causes, d'origen divers, i no cal insistir-hi.¹ Ara, sobre el to vehement de la literatura i de la vida medieval sorgeix de tant en tant el *pathos* de la tendresa: una tendresa religiosa, viva sempre dins la consciència, que amara el pacífic treball diari, lluny de la cobejança, de la bel·licositat, de la injustícia, de la violència. Així floreix, entre cànctics i sospirs, la mística del segle xii, especialment la de sant Bernat o, sota una altra intenció, la humil meravella dels *Fioretti* franciscans. La divinitat sembla aleshores aclaparada per l'emoció sanglotant dels homes; el cel, atret per la tenacitat d'unes invisibles mans suplicants, baixa fins a la terra.

El *Llibre d'Amic e Amat* de Ramon Llull ha estilitzat dins la segona meitat del segle xiii, potser més que cap altra obra coetània, aquesta expressió de tendresa fins a convertir-la en l'exemple més colpidor de la sensibilitat estètica del seu temps. Ja se sap que el famós opuscle, integrat com un *monobiblos* dins el llibre cinquè del *Blanquerna*, presenta als ulls de la crítica, malgrat la declaració de l'autor sobre l'aprofitament que fa dels llibres dels *sufís* sarraïns,² una absoluta originalitat. Els arabistes no havien pogut donar cap llum concreta sobre el problema que planteja l'explícita confessió del mestre; es creia que el pretès islamisme de l'obra consistia només en certes fórmules externes, en la *manera*, en els «eximplis abreujats e qui donen a home gran devoció». Recentment,

1. Vegeu, per exemple, J. HUIZINGA, *El otoño de la Edad Media*, trad. esp. (Madrid, Revista de Occidente, 1945²), 45 ss.

2. Pàg. 25 de l'edició del *Llibre d'Amic e Amat* — amb el *Llibre d'Ave Maria* — per Mn. SALVADOR GALMÉS (Barcelona 1927; *ENC*, XIV). Cito els textos, tret d'alguns detalls ortogràfics, segons aquesta edició.

d'altra banda, Américo Castro³ ha considerat el *Llibre d'Amic e Amat* com un nou exemple de mudejarisme literari i ha establert una sèrie de paral·lels explícits entre la lírica amorosa de l'opuscle i l'eròtica de certs models suffís; d'aquesta breu anàlisi caldria arribar a una comparança minuciosa i metòdica de l'obra de l'escriptor mallorquí amb la literatura hispano-àrab, a fi de veure confirmades les observacions de M. Asín sobre alguns aspectes concrets del pensament lullian.

Éra, de fet, en la poesia trobadoresca, conreada per Ramon Llull en la seva joventut, on més aviat Nicolau d'Olwer⁴ i Montoliu⁵ havien cercat la clau d'aquesta qüestió de les fonts d'una bona part del contingut líric del llibre lullian. Cal, però, no exagerar la influència d'aquella poesia ni la presència de la mística musulmana en l'opuscle del mestre. Si Llull aprofità i assimilà una part dels elements trobadorescos i islàmics i els depurà donant-los una nova intenció, un nou esperit i una nova forma, roman sempre en el *Llibre d'Amic e Amat*, obra bàsica per a l'estudi de la mentalitat lulliana, «un gran continent d'idees místiques, teològiques i filosòfiques, d'invençions imaginatives i dades de l'experiència personal»⁶ que no poden ésser explicades per aquells corrents poètics.

Ara, la positura més personal de Ramon Llull en aquesta flairosa toia de converses espirituals entre l'amic i l'amat ha consistit potser a revestir la filosofia, la teologia i la mística amb els més exquisits i rutilants tresors de la poesia. Els versicles del *Llibre d'Amic e Amat* enclouen, sens dubte, la poesia més autèntica i pregona de tota l'obra del mestre. I aquest esplet poètic ens ve exornat amb els agençaments formals més purs del lirisme trobadoresc; d'aquest ha pres el llibre el to bucòlic, l'expressivitat cordial, la malenconia tendra i apassionada. Sobre la depressió de l'esperit medieval, el *Llibre d'Amic e Amat* escampa una sensació de llum, de goig, d'ascensió humana; representa per al món vell la claror d'una alba nova. És cert que la força de l'amor diví, que es vessa en onades de foc per tota la terra, envolta l'amic d'un làxic fosc i feréstec, molt escaient a la imatgeria medieval: sospirs, plors, tribulacions, turments, tristeses, llanguiments; l'amic té «magres faiçons e groga color» (v. 166); se'l veu «pobrament vestit, menyspreat per les gents, descolorit e magre per dejunar e vetllar» (v. 143).⁷ Però l'amat és «alegre» (v. 125), «reviscolador»

3. A. CASTRO, *La realidad histórica de España* (México 1954), 302 ss.

4. L. NIÇOLAU D'OLWER, *Entorn de Ramon Llull*, dins *Païsatges de la nostra història* (Barcelona 1929).

5. M. DE MONTOLIU, *Ramon Llull, trobador*, HARILLI, I (= EUC, XXI) (1936). Recentment, ha condensat el seu punt de vista dins *Ramon Llull i Arnau de Vilanova* (Barcelona 1958), 95 ss.

6. MONTOLIU, *Ramon Llull i Arnau de Vilanova*, 95.

7. Cf. especialment vv. 124, 135, 141, 143, 166, 215, 275, 278.

(vv. 88, 239), «sobirà bé» (v. 307). D'aquest contrast neix l'idilli del llibre : un idilli que es torna fresc, lluminós i fàcil quan es troba en contacte amb la terra, quan té per fons la natura.

L'escenari, precisament, on sorgeixen tantes paraules d'amor no és un lloc clos, un claustre, un monestir o un temple. Rarament va l'amic per «una ciutat com a foll, cantant de son amat» (v. 53). És, ans bé, la natura lliure i salvatge on es desenvolupa l'idilli. L'amic encerca el seu amat per «carreres llongues, perilloses, poblades de consideracions, de sospirs e de plors, e inluminades d'amors» (v. 2); per carreres «dures e aspres» (v. 345); o per «carreres de vegetació e de sentiment, e d'imaginació e d'enteniment, volentat» (v. 313); per «moltes carreres» venia l'amic al cor de l'amat («e es presentava a sos ulls» (v. 89). Els mots *carrera* o *via*, tan freqüents, en sentit real o allegòric, dins el llibre,⁸ ens menen, de fet, cap al paisatge on Ramon Llull situa el seu breviarí d'amor místic. Als ulls de l'amic, «totes coses visibles» representen l'amat (v. 39); i aquesta natura, tan estimada del foll Ramon, és, així com la cambra de l'amat, plena de llum; l'amat n'expelleix les tenebres i l'omple de plaers, de llangors i de pensaments; la seva sola presència n'és la major resplendor.⁹ D'on el crit de l'amic a l'amat: «Tu qui omplés lo sol de resplendor, omple mon cor d'amor» (v. 5); així com el seu concepte sobre la creació de la nit:

«Creada ha Déus la nit a cogitar e a vetllar l'amic en les noblees de son amat; e cuidava's l'amic que l'hagués creada a reposar e a dormir aquells qui són treballats per amor» (v. 146).

Quan hi ha eclipsi al cel i tenebres a la terra, l'amic remembra que «pecat li havia llongament absentat son amat de son voler» (v. 205).

Ramon Llull, tan escàs d'impressions paisatgístiques en la seva obra rimada,¹⁰ les vessa, en canvi, a doll, però sense abús, escrupolosament, en el *Llibre d'Amic e Amat*. Se'n serveix, en primer lloc, com era d'esperar, per a la creació d'aquell elemental món allegòric, tan característic de l'estètica medieval. La fantasia tradueix la idea en imatge de la manera més directa; idea i imatge estan sovint tan íntimament encadenades, que l'una n'no pot alliberar-se de l'altra. El mateix poeta es converteix en temàtica de metàfores, els factors paisatgístics se li travessen d'inquietuds interiors, els objectes són símbols:

8. Cf. vv. 4, 39, 119, 313, 328, 345, 351, 356.

9. Cf. vv. 99, 123.

10. Vegeu M. Dolç, *El sentiment de la natura en l'obra rimada de Ramon Llull*, ER, IX (1961) [1966], 15 ss.

«Amor és mar tribulada d'ondes e de vents, qui no ha port ni ribatge. Pereix l'amic en la mar, e en son perill pereixen sos turments e neixen sos compliments» (v. 234);

1, encara, d'una manera més explícita i artificial:

«Vestia l'amat son amic mantell, cota, gonella; e capell li faia d'amor, e camisa de pensaments, e calces de tribulacions, e garlanda de plors» (v. 132).¹¹

Les comparances tenen, però, un encís especial, impel·lides pels corrents d'aigua, per l'aire i pel sol, que les alliberen de la glacial rigidesa escolàstica que deforma tantes produccions de la literatura allegòrica medieval:

«Cantava e plorava l'amic cants de son amat, e deïa que pus i vaçosa cosa és amor en coratge d'amador, que llamp en resplendor, ni tro en oïment; e pus viva és aigua en plor que en ondes de mar; e pus prop és sospir a amor que neu a blancor» (v. 37);

o bé:

«Eguals coses són propinquïtat e llunyedat entre l'amic e l'amat. Car enaixí com mesclament d'aigua e de vi, se mesclen les amors de l'amic e l'amat; e enaixí com calor e llugor, s'encadenen llurs amors; e enaixí com essència e ésser, se convenen e s'acosten» (v. 49);

però el joiell més valuós d'aquest procediment es troba en un altre pasatge, ric en suggeriments sensitius:

«Enllumenà amor lo nuvolat qui es més entre l'amic e l'amat; e féu-lo enaixí llugorós e resplendent com és la lluna en la nit, e l'estel en l'alba, e lo sol en lo dia, e l'enteniment en la volentat; e per aquell nuvolat tan llugorós se parlen l'amic e l'amat» (v. 122).

Fora ja de l'àmbit allegòric o simbòlic, trobem en el *Llibre d'Amic e Amat* un paisatge sobri, fresc, net i sovint matiner com a fons de la casta història dels amors dels dos protagonistes. En les pàgines immediatament anteriors a les 365 *metàfores morals* que integren el llibre, Ramon Llull ja prepara el deliciós escenari quan ens descriu el pla de vida quotidià, essencialment contemplatiu, de Blanquerna dins la cella, la capella de la Santa Trinitat i la contrada de Miramar que l'envolta.¹² L'ermità Blanquerna, l'amic, «se llevava a mija nit e obria les finestres de la cella per ço que vegés lo cel e les estrelles, e començava sa oració com pus devotament

11. Cf. altres exemples en els vv. 41, 44, 57, 70, 85, 131, 224, 281.

12. Vegeu pàgs. 21-23 de l'esmentada edició de Galmés.

podia, per tal que tota sa ànima fos en Déu e que sos ulls fossen en llàgremes e en plors». Després del cant de les matines i d'haver cantat missa, a «l'alba», «lo diaca entrava en l'hort e llavorava en alcunes coses, e Blanquerna eixia de l'esgleia e recreava sa ànima del treball que havia sostengut sa persona; e guardava los munts e els plans per tal que alguna recreació hagués». No deixem d'observar aquesta espontània nota de plaer pietós en la visió de la muntanya. Seguien hores de contemplació, de lectura, de pregàries; acabada la refecció, «estava una hora e anava's deportant per l'hort e a la font, e per aquells llocs on mills pogués alegrar sa ànima ell anava». Blanquerna es lliurava aleshores al descans i, en llevar-se, deia amb el diaca les últimes hores canòniques. «Aprés lo sol post, Blanquerna se'n pujava en lo terrat, que era sobre la cella, e estava en oració tro al prim son, esguardant lo cel e les estelles ab ulls plorosos e ab cor devot, consirós en los honraments de Déu e en los falliments que los hòmens fan en aquest món contra Déu. En tan gran aficament e en tan gran frevor estava Blanquerna en contemplació, del sol post tro al prim son, que com s'era colgat e dormia, vijares li era que fos ab Déu, segons que havia feta sa oració».

Aquests fragments ens ofereixen, en llur patètic afany de contemplació de la natura, els elements paisatgístics més notables que caracteritzen el clima del *Llibre d'Amic e Amat*: la muntanya, el pla, la font. Tot allò que respira alguna bellesa — l'aigua, l'arbre, l'ocell, la flor — pot contribuir a crear aquesta forma de la vida anomenada amor. L'amic va per muntanyes i plans, anhelant sortir del càrrec d'amor «qui llongament havia tengut en presó son cos, e sos pensaments, e tots sos desirers e plaers» (v. 112); encerca «devoció en los plans, per veer si era servit son amat; e atrobà'n defalliment en cascú d'aquests llocs» (v. 33). L'altura serveix per a exalçar la intel·ligència:

«Acompanyaren-se memòria e volentat, e pujaren en lo munt de l'amat, per ço que l'enteniment s'exalçàs, e l'amor se doblàs en amar l'amat» (v. 102);

ens trobem novament sobre la línia de les impressions simbòliques; el sentit metafòric és més evident en el procediment de les antítesis morals:

«Pujà-se'n lo cor de l'amic en les altees de l'amat, per ço que no fos embargat a amar en l'abís d'aquest món. E com fo a l'amat, contemplà'l ab dolçor e plaer; e l'amat baixà'l a aquest món, per ço que el contemplàs ab tribulacions e ab llanguiments» (v. 55).

No pot mancar dins el paisatge aquella nota que, amb la seva presència fugaç i incidental, embelleix tants indrets de la prosa lulliana:

l'ermità vora una bella font. El motiu és alguna vegada merament descriptiu :

«Dementre que l'amic anava enaixí treballat, atrobà un ermità qui dormia prés d'una bella font. Despertà l'amic l'ermità, dient si havia vist, en somniant, son amat. Respòs l'ermità e dix que egualment eren encarcerats sos pensaments en lo carçre d'amor, en vetllant e en dormant. Molt plac a l'amic com havia trobat companyó en presó; e ploraren abdós, car l'amat no havia molts d'aitals amadors» (v. 113);

però més sovint la font és la font de l'amor de l'amat :

«Bevia l'amic amor en la font de son amat, en la qual l'amat llavà los peus a son amic, qui moltes vegades ha oblidats e menyspreats sos honraments; per què lo món és en defalliment» (v. 282);

o, encara, un bé comú, amb el qual s'acreix l'amor de l'amic :

«Venc l'amic beure a la font on hom qui no ama s'enamora com beu en la font, e doblaren sos llanguiments. E venc l'amat beure a la font, per ço que sobre doblament doblàs a son amic ses amors, en les quals li doblàs llangors» (v. 21).

La menció de l'aigua és també freqüent dins el llibret lullià; però no flueix cap corrent viu per alegrar aquest paisatge, real o intel·lectual. El líquid element hi és present per a emfasitzar comparances o per a significar l'aigua del plor amorós.¹³ L'expressió típicament lulliana, dins aquesta noció, és el «pèlag d'amor», que es repeteix en el famós *Cant de Ramon*: «Vull morir en pèlag d'amor».¹⁴ El mestre ha desenvolupat així aquest sentiment dins el *Llibre d'Amic e Amat*:

«Perillava l'amic en lo gran pèlag d'amor, e confiava's en son amat, qui li acorria ab tribulacions, pensaments, llàgremes e plors, sospirs e llanguiments, per ço car lo pèlag era d'amors e d'honrar ses honors» (v. 302).

És evident, nogensmenys, que els trets paisatgístics que més colpeixen avui la nostra sensibilitat a través del moviment bucòlic del *Llibre d'Amic e Amat* són els ocells, els arbres, les flors, els vergers, els horts, els boscatges. Cal veure, sens dubte, en aquestes mencions la fidelitat més directa de Lluïl al lirisme de la pastorella trobadoresca, la qual, malgrat el seu origen erudit i el seu to aristocràtic, ha seguit perdurant en la poesia tra-

13. Cf. vv. 4, 37, 49, 129, 171, 172.

14. RAMON LLULL, *Poesies*. Text, introducció, notes i glossari de RAMON D'ALÒS-MONER (Barcelona 1928²; ENC, 3), 32.

dicional.¹⁵ Ramon Llull no concreta, al llarg de les seves metàfores morals, cap nom d'ocell, de flor o de planta: li basta la simple al·lusió als éssers voladors o vegetals per a suscitar una lleugeresa vibrant, graciosa i humana en els seus deliquis i ardors místics.

Les presències arbòries tenen també aquí, en algunes ocasions, un valor allegòric. L'amat declara a l'amic, en una metàfora, que «amor és l'arbre e amar és lo fruit, e els treballs e els llanguiments són les flors e les fulles» (v. 85). L'amor com a fruit que neix, fulla i floreix és explicat en un passatge una mica obert a l'enigma:

«Sembrava l'amat diverses sements en lo cor de son amic, d'on neixia, e fullava, e floria un fruit, tan solament. E és qüestió si d'aquell fruit poden néixer diverses sements» (v. 256);

però l'ascètica cristiana envaeix igualment els símbols vegetals: d'on l'amargor que ofereixen les possessions terrenes i temporals i els records de «pudors en ric, avar, e en luxuriós» que inspira a l'amic el perfum de les flors (v. 337). No és estrany, per tant, que, si anava consirós un dia l'amic per les carreres de l'amat i ensopegà i caigué entre espines, aquestes «li foren semblants que fossen flors, e que son llit fos d'amors» (v. 35). L'amor, en fi, és un arbre, però el mateix arbre de la Creu, del qual arrenca l'amat les vergues per ferir d'amor els seus seguidors:

«Feria l'amat lo cor de son amic amb vergues d'amor, per ço que li feés amar l'arbre d'on l'amat collí les vergues ab què fér sos amadors; en lo qual arbre soferí mort e llangors e deshonors per restaurar a amor los amadors que perduts havia» (v. 216).

Més sovint l'arbre o la vegetació tenen un significat real que esmalta la contemplació de la natura lulliana. No ens podem sorprendre, dins aquesta estilització, de trobar l'amic tot sol, bé que «en companyia de son amat», «sots l'ombra d'un bell arbre» (v. 46). El recer de l'arbreda és favorable als secrets collotges místics. D'on la nota del verger: «Amor e desamor s'encontraren en un verger on parlaven secretament l'amic e l'amat» (v. 162); o la nota del boscatge: «En un gran boscatge era l'amic, qui anava cercar son amat; e atrobà veritat e falsetat qui es contrastaven de son amat; car veritat lo lloava e falsetat lo blasmava» (v. 191).

Quan l'arbre lullianès esdevé, però, més afectiu, sonor i palpitant és quan s'hi troba l'ocell. Ens trobem aleshores amb els esbossos paisatgístics més recuixits del *Llibre d'Amic e Amat*. Rarament l'ocell s'acontenta cantant «lo plaent esguardament» que l'amic, amb ulls sospirants i plorosos,

15. Vegeu J. M. CASAS HOMS, *Persistència de la pastorella en la poesia popular catalana*, BRABLB, XX (1947), 171-196.

dirigeix a l'amat (v. 40). La simple pinzellada descriptiva es converteix en aquella síntesi magistral que cap art de poeta, creiem, no podrà superar :

«Cantaven los aucells l'alba, e despertà's l'amic, qui és l'alba; e los aucells feniren llur cant, e l'amic morí per l'amat, en l'alba» (v. 25).

L'ocell canta gairebé sempre des d'una branca i és, dins un ambient estrictament franciscà, l'interlocutor de l'amic. L'ocell dóna novells pensaments a l'amador :

«En un ram cantava un aucell, e deïa que ell daria un novell pensament a amador que li'n donàs dos. Donà l'aucell lo novell pensament a l'amic, e l'amic donà'n dos a l'aucell, per ço que alleujàs sos turments; e l'amic sentí muntiplicades ses dolors» (v. 115);

el diàleg entre l'ocell i l'amic es fa, de vegades, directe i angoixós :

«— Dignes, aucell qui cantes, ¿est-te més en guarda de mon amat, per ço que et defena de desamor, e que muntiplic en tu amor?—. Respòs l'aucell: —¿E qui em fa cantar, mas tan solament lo senyor d'amor, qui es té a deshonor desamor?—» (v. 15);

o es desdobra, adquirint una altra dimensió, en conversa ascètica :

«— Dignes, aucell qui cantes d'amor al meu amat, ¿per què em turmenta ab amor qui m'ha pres a ésser son servidor?—. Respòs l'aucell: —Si no sostenies treballs per amor, ¿ab què amaries ton amat?—» (v. 34).

Les metàfores, abans alludides, tornen a colpir-nos en un passatge finament resolt, on l'ocell, les fulles, les flors, el vent i la flaire formen sens dubte el millor quadret idíl·lic del llibre lullà :

«Cantava l'aucell en un ram de fulles e de flors, e lo vent menava les fulles e aportava odor de les flors. Demanava l'amic a l'aucell què significava lo moviment de les fulles ni l'odor de les flors. Respòs: —Les fulles signifiquen, en llur moviment, obediència; e l'odor, sofrir e malanança.—» (v. 57);

ens trobem de ple dins la humanització de la natura. Però Ramon Llull va encara més lluny, fins a atènyer el vèrtex màgic de la creació poètica, el seu punt inefable. El cant de l'ocell s'identifica amb l'amat; l'ocell és una criatura divina. Si l'home i l'ocell no s'entenen per llenguatge, que s'entenguin almenys per amor :

«Cantava l'aucell en lo verger de l'amat, e venc l'amic, qui dix a l'aucell: —Si no ens entenem per llenguatge, entenam-nos per amor; car en lo teu cant se representa a mos ulls mon amat.» (v. 26).

Aquesta anàlisi d'una petita obra de Ramon Llull ens demostra fins a quin punt algunes parcelles de la literatura medieval ja semblen amarrades del pensament i de la sensibilitat renaixentista. Ramon Llull, aquella «figura immensa, ferida, no eclipsada», «apòstol, savi, màrtir, poeta, sant» — segons la definició de Miquel Costa i Llobera¹⁶ —, tingué el sentit de la bellesa natural i la capacitat d'expressar-la. És tracta, certament, de minúcies, d'espurnes, d'un món abreujat, pur, a penes descobert; però aquest món porta en la seva entranya la força audaç i impetuosa de la creació. Ramon Llull ha sabut operar el seu miracle gràcies a la «fusió», com deia Montoliu,¹⁷ «de les més altes elucubracions mentals i expansions cordials de l'amor místic amb tota la simfònica opulència dels motius i temes del lirisme dels antics trobadors». Tot se'ns aclareix i se'ns illumina davant la delicada imatgeria amb què Llull ha revestit una poesia que no té semblança, sinó molt remota, amb cap altra obra de la literatura mística medieval.

MIQUEL DOLÇ

Universitat de València.
Societat Catalana d'Estudis Històrics.

16. M. COSTA I LLOBERA, *Obres Completes* (Barcelona 1947; «Biblioteca Perenne», 2), 27.

17. *Ramon Llull i Arnau de Vilanova*, 105.